

סבא היריב

דוד בן-גוריון ויחסו אל הקומוניזם

יוסף גורני

מבוא

בשנת 1953 פרסם דוד בן-גוריון, ראש ממשלת ישראל, סדרת מאמרים "על הקומוניזם והציונות של השומר הצעיר" בחתימת ס.ש. יריב. המאמרים, תשעה במספר, פורסמו בעיתון דבר בין ינואר ואפריל של אותה שנה, ובהם הוא ערך חשבון היסטורי נוקב עם השומר הצעיר ועם מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם) על יחסם הכנוע כלפי ברית המועצות. הרקע להתקפה זו ועיתויה היו משפטי הטיהור שנערכו בצ'כוסלובקיה למנהיגי המפלגה הקומוניסטית בשנים 1952-1953 בהוראה ישירה ממוסקבה. בין הנאשמים, שרובם היו יהודים (11 מתוך 16), היה גם מרדכי אורן, מראשי הקיבוץ הארצי של השומר הצעיר, אשר שהה באותה שנה בפראג. באותו זמן נערך בברית המועצות "משפט הרופאים". גם הם היו ברובם יהודים אשר טיפלו בראשי השלטון בקרמלין והואשמו ברצח ובניסיון לרצח של המנהיג סטלין ושל ראשי המפלגה האחרים. בתום שני המשפטים הוצאו רוב הנאשמים להורג. בן-גוריון ניצל את משפטי פראג להתקפה מוחצת על מנהיגי הקיבוץ הארצי, שאותם האשים ביחס צבוע ודור-פרצופי לנוכח ה"מחזה" המועזע המתרחש במשפטי פראג, שבו לדעתם אורן חף מפשע וכל האחרים אכן אשמים.

ראוי אפוא לשאול מה הניע את דוד בן-גוריון להיכנס לפולמוס אידאולוגי פובליציסטי פומבי עם מפלגה פוליטית יריבה, מעשה שהוא יוצא דופן ויחיד במינו לגבי ראשי ממשלה במדינות דמוקרטיות באותה עת. התמיהה גדלה עוד על רקע העובדה שמאז נסתיימו קרבות מלחמת העצמאות בסוף 1948, נמצאה המדינה שזה עתה קמה במשבר חברתי, כלכלי, פוליטי פנימי ומדיני מתמשך. על אף תום הקרבות והחתימה על הסכמי שביתת הנשק עם רוב מדינות ערב, נמשכה "מלחמת הגבולות" נגד המסתננים שחדרו למדינה לשם גניבת רכוש ומעשי רצח. צה"ל התקשה להתמודד אתם בשלב זה של התארגנותו, אחרי מלחמת העצמאות. אולם מעבר לכך ומעל לכול צריך לזכור כי מאז הקמת המדינה ועד סוף שנת 1952 הגיעו לישראל למעלה מ-700,000 עולים, אשר העול הכספי שהיה כרוך בקליטתם בחברה הביא את המדינה אל סף משבר כלכלי חמור. ההצלה באה ב-1951 מהסכם השילומים שנחתם בין ממשלת גרמניה וממשלת ישראל כפיצוי על הסבל והנזקים שנגרמו לעם היהודי. ההסכם ייצב את המצב הכלכלי במדינה, אולם גרם למשבר פוליטי עמוק בין הממשלה בהנהגת מפא"י לבין האופוזיציה הפוליטית, בעיקר מפלגת

חרות בהנהגתו של מנחם בגין, אשר שללו אותו מן הבחינה המוסרית. במשבר זה היו סימנים לניסיון של מרד עממי נגד השלטון שנבחר בבחירות דמוקרטיות. על אלה נוסף גילוייה של מחתרת דתית-לאומנית שביצעה שורה של פגיעות באישים ובמוסדות על רקע אידאולוגי, בלי שהדבר יהיה כרוך באובדן חיים. במערכת הבחירות השנייה, בשנת 1951, עלתה מפלגת הציונים הכלליים משבעה חברי כנסת ל-23 ובכך כאילו התייצבה ככוח פוליטי אלטרנטיבי אפשרי בעתיד למפא"י. במקביל לכך חלה במישור הבין-לאומי הרעה במעמדה של מדינת ישראל. מזכיר המדינה של ארצות הברית, ג'ון פוסטר דאלס (John Foster Dulles), הכריז בראשית 1953 כי מדיניות ממשלתו במזרח התיכון תתבסס מעתה על "אי העדפה ידידותית". בפברואר של אותה שנה התפוצצה פצצה בשגרירות הסובייטית בתל-אביב, וברית המועצות, על רקע משפטי פראג, ניתקה את יחסיה הדיפלומטיים עם ישראל.

מה אפוא הביא את בן-גוריון לפולמוס עם השומר הצעיר בעוד גבולות ישראל שותתים דם, מן המעברות והמחנות עולה המחאה השקטה והקולנית של העולים החדשים, והסכך המדיני נעשה מורכב ומסוכן יותר ויותר? אין ספק כי ההצטברות של הקשיים העיקה על בן-גוריון, ועל כן לקראת סוף שנת 1953 החליט לפרוש מראשות הממשלה ועבר לגור בשדה בוקר.

אין זה מענייננו כאן להכריע בין שני ההסברים המנוגדים האפשריים למעשה ההתפטרות שלו. לפי הסבר אחד הוא הלך לנגב בתקווה למשוך אחריו המוני נוער להתנדבות חלוצית, ולפי השני מעשהו לא היה אלא טכסיס כדי להוכיח למפלגתו שאין היא יכולה להמשיך ולשלוט בלעדיו. עם זאת אפשר להניח כי לא הייתה סתירה בין שני המניעים, שהרי בן-גוריון, אילו נישא על כנפי הרוח החלוצית של הנוער, היה יכול לשוב ולהיות מחדש המנהיג הבלתי מעורער של מפלגתו; אולם לשם כך נדרש הנוער החלוצי, אותו נוער אשר בחלקו נמצא בהשפעת הקיבוץ הארצי ומפ"ם. כדי להצילו מהשפעה מסוכנת זו צריך היה לנפץ את המיתוס של המשטר הקומוניסטי. משפטי פראג העניקו לו הזדמנות.

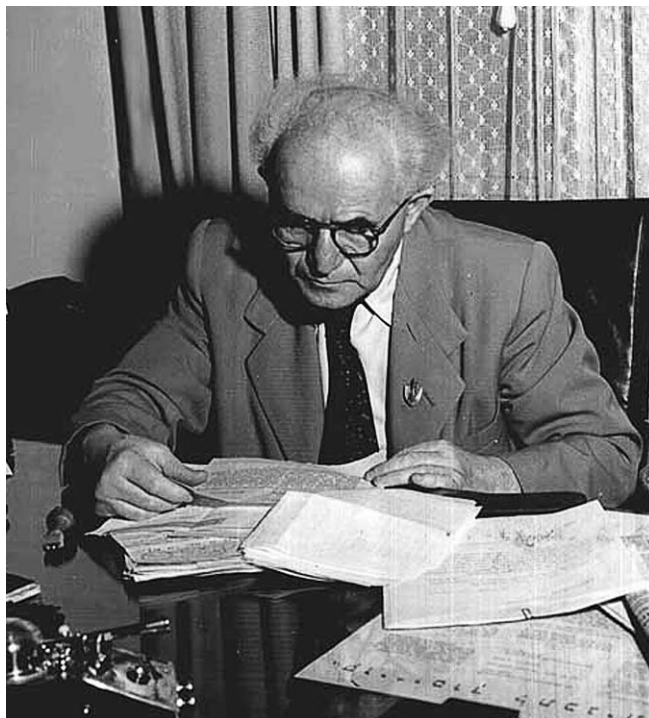
והוא עשה זאת בסגנון "סדר-פוליטי", בהתעללו בהשקפת עולמו של היריב ההיסטורי אשר נקלע למבוכה פוליטית ורעיונית קשה. זאת דווקא מפני שבן-גוריון העריך ואפילו העריץ את השומר הצעיר כתנועה חלוצית המגשימה את החזון הציוני. וכך, כדי להציל את

המפלגה, האחדות, שבו היה גם חבר מערכת. מאז במשך כשישים שנה לא פסק מלפרסם את מאמריו בעיתונות של תנועת העבודה: קונטרס של מפלגת אחדות העבודה; דבר, ביטאונה היומי של הסתדרות העובדים, עד פרישתו ממפלגת מפא"י במחצית הראשונה של שנות השבעים; והפועל הצעיר, אחרי שנוסדה מפלגת מפא"י בשנת 1930.

היה לו סגנון כתיבה מיוחד בקרב חבריו להנהגה. לא הייתה זו העברית השירית של ברל כצנלסון, לא זו המדויקת והמדקדקת של משה שרתוק (שרת), לא הלהט הסגנוני של זלמן שז"ר (רובשוב), ולא המבט רחב ההיקף והמתן של משה בילינסון. אפשר להגדיר את סגנונו כ"מסתער". הוא תקף בעיות בסגנון נעדר התלבטויות, הרהורים וספקות שכה אפיינו את חבריו בני דורו, והגדיר את הנושאים שבהם בחר להתבטא בצורה ברורה ובלשון חד משמעית. כך היה במאבקו למען העבודה העברית בימי העלייה השנייה; בעניין הקמת "חברת העובדים" כמעין קומונה של פועלי ארץ ישראל על ידי ההסתדרות הכללית בראשית שנות העשרים; ההצעות לאיחודן של מפלגות הפועלים באמצע שנות העשרים; התביעה למעבר תנועת הפועלים מתפיסת ה"מעמד" לתפיסת "העם", או לפי הגדרתו, "מעמד לעם"; המאבק נגד הרוויזיוניסטים בשנות השלושים; המערכה הפוליטית להקמת המדינה היהודית; והמאבק על עיצוב דמותה הממלכתית בשנות החמישים, מאבק שהעניין הנדון במאמר זה קשור אליו בעבותות חזקים.

בהתבטאויותיו בנושאים אלה ואחרים שהיו קשורים בהם היה בן-גוריון תמיד חד משמעי, תקיף ולא פעם גם תוקפני, כפי שנראה בהמשך. במאמרים הפולמוסיים נעדרו כמעט לחלוטין נימות אישיות, להוציא מקרים יוצאי דופן שבהם התגנבה נימה של עלבון אישי אל כתיבתו. אין זה אומר כי היה חסין בפני רגישויות אישיות; היו לו כאלה לרוב, אולם בדרך כלל הוא ידע להעלים אותן בפולמוסיו הציבוריים. לכן קיים הבדל גדול במקרים רבים בין הסגנון האישי הרגיש ולפעמים הנרגש ברבים ממכתביו הפרטיים אל רעייתו פולה, אל בניו וחבריו, לבין הפובליציסטיקה שלו שנועדה כלפי חוץ. ברל כצנלסון, ידידו הנערץ והסמכותי, לא תמיד שמר על הפרדה בין האישי לציבורי, וזה היה אחד מסודות השפעתו על הציבור כמורה רוחני. ואילו בן-גוריון היה מופנם וחד משמעי, וזו הייתה אחת מסגולותיו שעשו אותו למנהיג מדיני.

רק ברגעי התרגשות עליונה נתן דרור לרגשותיו, כמו בפנותו אל ראשי מעצמות המערב אחרי שנודעו ואושרו ממדי רצח היהודים בידי הנאצים בסוף שנת 1942. בנאום זה, כפי שכבר ציינתי במאמר אחר בגיליון קודם של קשר³, נשמעה נימת עלבון וכאב בדומה ליהודי שילוק במחזהו של שקספיר, והפעם על שעם שלם הופקר להתעללות, לסבל ולמוות. ועל כן בפנותו אל נגידו הדמוקרטיה קרא: "אנחנו קוראים אתכם למשפט על כבודנו הלאומי המחולל". כוונתו הייתה לאי הכרתם בזכותם של היהודים להילחם תחת דגלם הלאומי נגד הנאצים. לכן קרא בהתרגשות: "אנו תובעים ליהודי את הזכות שיש לכל אמריקאי, לכל אנגלי ולכל רוסי. [...] אנחנו עם קטן ודל, מפורז ומפורד, אבל אנחנו אנשים כמוכם, לבנו כלבכם, רגשנו כרגשכם, כבודנו ככבודכם, צעדנו כצעדכם, עלבוננו כעלבונכם, אם מתעללים בנו כיהודים אנחנו רוצים להשיב"⁴.

הנוער החלוצי של השומר הצעיר מן הציפורניים הטורפות של "עולם המחר" המזויף יצא בן-גוריון בסדרת מאמריו בהתקפה חזיתית ומוחצת על המשטר הסטליניסטי הרודני והרצחני ברית המועצות. תמיהה נוספת: מה ראה בן-גוריון כראש ממשלה מכהן לתקוף אישית ובצורה כה בוטה את שליט ברית המועצות בעודו בחיים?

סטלין נפטר ב-5 במרס 1953, ואילו המאמר האחרון בסדרה התפרסם ב-3 באפריל 1953. אמנם היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות נותקו בפברואר 1953, אולם עד אז התפרסמו כבר שלושה מאמרים בסדרה. אין ספק כי בן-גוריון היה מודע לנוק המדיני שסדרת מאמריו עלולה הייתה לגרום ליחסים בין שתי המדינות. כמו כן אין ספק שהיה מודאג, אולי במידה מופרזת, מכך שהתעמולה הקומוניסטית עלולה לחדור לשורות הצבא באמצעות תנועות הנוער של הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד.² אולם הסבר זה, גם אם הוא נכון, אינו נותן אלא תשובה חלקית על השאלה מה ראה בן-גוריון לתקוף באופן פומבי את משטרו של סטלין דווקא בשעת מצוקה לחברה בישראל, אשר גם הביאה להתפטרותו מראשות הממשלה. לשון אחרת, מדוע הפך בן-גוריון המדינאי לבן-גוריון הפובליציסט, ובכך כאילו חזר לאחור, אל ראשית פעילותו הפוליטית בארץ ישראל בתקופת העלייה השנייה?

אכן, דוד בן-גוריון לפני שהפך למדינאי היה פובליציסט. כמי שבא מן התרבות הפוליטית ברוסיה לפני מלחמת העולם הראשונה, וכבעל השקפת עולם לאומית וסוציאליסטית בנוסחה היהודי, הייתה העיתונות בשבילו אמצעי מאבק למען המטרות שאליהן שאף.

הוא עלה לארץ ישראל מן העיריה פלונסק בשנת 1906 כחבר מפלגת פועלי ציון. בשנת 1910 החל לפרסם את מאמריו בעיתונה של

בן־גוריון וגולדה מאיר (שגרירה במוסקבה ושרת חוץ)

הרודני לבין מהותה של המהפכה הקומוניסטית, שלדעתו למרות הטרור לא איבדה את ערכה המוסרי ואת בשורתה הגואלת לאנושות. כעבור שישים שנה אמנם קרס המשטר הבולשוויקי הרודני, אולם גם רעיון המהפכה הקומוניסטית בטהרתה איבד את מקומו בדעת הציבור בארצות הדמוקרטיות.

מי שהבין כבר אז את מהות המהפכה הבולשוויקית היה הפובליציסט הראשי בדבר, משה בילינסון. הוא שלל את דעתו של בן־גוריון כי אין זהות מהותית בין המהפכה והטרור. לדבריו, "אי אפשר להגיד, שאנו מתייחסים ב'אהבה נאמנה' לאותה מהפכה, אשר הכרתנו המוסרית והכרתנו האידיאולוגית שוללת את אמצעי הטרור שלה, כי אמצעים אלה הם הם התוכן העיקרי של המהפכה הקומוניסטית. מי שמקבל ב'אהבה נאמנה' את המהפכה הקומוניסטית מוכרח לקבל את אמצעי הטרור".⁹ אכן, זה היה ההבדל האמוציונלי וההכרתי בין בילינסון הסוציאליזמוקרטי נוסח מערב אירופה לבין בן־גוריון המהפכן הציוני נושא הלהט המהפכני המזרח אירופי.

כעבור 25 שנה חזר בן־גוריון לדון במהותו של המשטר הבולשוויקי, הפעם כראש הממשלה של המדינה היהודית. משה בילינסון כבר לא היה בחיים זה 15 שנה, אולם עתה קיבל בן־גוריון את דעתו על מהותו של המשטר השורר בברית המועצות; ועדיין עמד על ההבדל בין הדיקטטורה בנוסח לנין לבין הרודנות הרצחנית של סטלין.

שלוש שנים לפני נאום הקטגוריה של חרושצ'וב (ב־1956) על המשטר של סטלין הגדיר אותו בן־גוריון בתור שלטון "הבנוי על טירור, רצח המוני והטלת אימים שלא היו כמותם בתולדות האנושות" (ההדגשה שלי – י.ג.).¹⁰ לכאורה יש בהערכה היסטורית זו קביעה כי פשעיו של סטלין עלו על אלה של היטלר, במיוחד בכל הנוגע ליהודים, אולם מחשבה כזו לא עלתה בדעתו של בן־גוריון. התבטאותו הקיצונית כלפי סטלין מעידה על סגנונו הפובליציסטי הפולמוסי הקיצוני, שבו השתמש לעתים קרובות כלפי יריביו הפוליטיים בתנועה הציונית, ולא על הערכה היסטורית. כך או אחרת הוא ערך רשימה של כל ראשי המפלגה הקומוניסטית

לעתים רחוקות בהתפלמסו עם יריביו התגנבה לדבריו גם נימה אישית של עלבון ופיוט. בעת הפולמוס עם השומר הצעיר התלונן כי עיתוני האופוזיציה, על המשמר של מפ"ם וקול העם של המפלגה הקומוניסטית, "ממטירים עליו בלי הרף גידופים והשמצות",⁵ אבל הוא "כמובן" אדיש כלפי כל אלה. לעומת זאת מצא לנכון לשלב בפולמוס עם השומר הצעיר זיכרון פיוטי מביקורו במוסקבה בשנת 1923. בהיותו שם ביקר באחד הערבים בהצגת הדיבוק של "הבימה". וכך כתב בהתרגשות: עם עלות המסך "נשמעה רננה ענוגה ונוגה, מפני מה הנשמה יורדת למטה". המסך הורם, ועל ספסלי בית המדרש שוכבים הבטלנים, שכל זיע, נדנדוד, קמט פנים, תנועת יד, ארשת הפנים, ניגון, אוצר מלא של אותם הימים הרחוקים־הקרובים לנו שחלפו מבלי שוב. [...] אני הלוט, נרעש, לא יודע נפשי".⁶

מן הביקור במוסקבה הביא בן־גוריון לא רק הרהורים נוגים על עולם ילדותו ונעוריו שחלף, אלא גם רשמים על המשטר הסובייטי, שאליהם חזר כעבור שלושים שנה בפולמוסו נגד השומר הצעיר, שבו העמיד זה מול זה את אישיותם של לנין וסטלין כמנהיגי המדינה הבולשוויקית. על אף שהסתייג מן היחס החשדני של השלטונות הסובייטיים כלפי תנועת "החלוץ" בברית המועצות דעתו על המשטר החדש שם הייתה בדרך כלל חיובית. במיוחד התרשם מאישיותו של המנהיג, ולדימיר לנין, ותיאר אותו בזו הלשון: "אכן גדול האיש הזה [...] כי חונן האיש הזה בסגולה הגאווית להסתכל בפני החיים 'פנים אל פנים', להגות לא במושגים ומלים, אלא בעובדות היסודיות של המציאות, ואומץ לב וגבורת המחשבה [...] ושולה מתוך מעמקי המציאות את כוחות העתיד השליטים".⁷ על מי דיבר בן־גוריון בלשון מליצית זו – רק על לנין או גם על עצמו!?

כעבור חמש שנים, ב־1928, פתח השלטון הסובייטי במדיניות של דיכוי התנועה הציונית ובה הסתדרות "החלוץ", אבל גם אז, באספת מחאה על יחס זה שארגנה הסתדרות העובדים בתל־אביב, נשאר בן־גוריון נאמן למהפכה הבולשוויקית הטהורה כפי שהבין אותה. אמנם הוא גינה את מדיניות השלטון הסובייטי במילים בוטות, אולם באותה שעה עצמה מתח קו מפריד בין המהפכה לעצמה לבין אופיו של המשטר הנוכחי במדינה זו. כשם שברשמיו מן הביקור במוסקבה ארבע שנים קודם לכן הפריד בין המשטר הסובייטי החיובי לבין המדיניות של ארגון ה"קומינטרן" העולמי האנטי־ציוני והחתרני, כן ניסה עתה להבדיל בין אופיו של המשטר הסובייטי שחלה בו תפנית שלילית, לדעתו, לבין מהותה החיובית הבלתי משתנה של המהפכה הקומוניסטית. על כן לא נרתע מלהצהיר בפומבי כי "אהבתנו הנאמנה הייתה נתונה למהפכה הגדולה ברוסיה". הוא אפילו לא גינה בהחלטיות את הטרור הפוליטי בברית המועצות. זה הוגדר בפיו כמעשה בלתי צודק אך הכרחי בתקופה של חירום; עם זאת הוא הסתייג מן המדיניות ההופכת את הטרור מכורח זמני בלתי נמנע לשיטת שלטון. על כן, "ראינו כי אמצעי שלא צודק, אבל היה מוכרח בשעת חירום – הטרור – נהפך למטרה, ותנועת הפועלים בעולם, שדימתה לראות במוסקבה את ירושלים החדשה, החלה בצער ובכאב להשיב את פניה מרוסיה".⁸

לפיכך היה משוכנע כי "הטרור האדום" הוא אשר יחרוץ את גורלו של המשטר הקומוניסטי והוא ימוגר בסופו של תהליך היסטורי. אולם בה בעת הבדיל באופן חד משמעי בין אופיו של המשטר הסובייטי

בשער קשר

על הקומוניסם והציוניות של השומר הצעיר

לכבוד הסגל של המכון ללימודי יהדות וישראל, המכון לחקר יהדות וישראל, המכון לחקר יהדות וישראל, המכון לחקר יהדות וישראל...

בשנת 1952-1953, תוך הבלטת חלקם הרב של היהודים בתוכם. בכך הוא הצביע על אופיו של המשטר הסטליניסטי "האוכל את משרתיו".

התקפתו על סטלין לא נמנע בן-גוריון גם מהגדרות בעלות צליל גזעני. הוא כינה אותו "גרוזיני ערום", וגם הזכיר את שמו המקורי של סטלין, "ג'אגאשווילי הגרוזיני", אשר בהקשר הקודם מחזק את הצליל הגזעני, מפני שהזכיר את האווירה בברית המועצות בזמן "משפטי הרופאים" היהודים, שאותם יום סטלין, שבה הבלטיה העיתונות את שמותיהם היהודיים.¹¹ הוא הגדיר את מדיניות החוץ הסובייטית כבעלת מגמות אימפריאליסטיות מובהקות ואת "שחרור" ארצות מזרח אירופה מעול המשטר הנאצי על ידי הצבא האדום כינה באופן מפורש "כיבוש".¹² הוא תיאר בצבעים עזים את קווי האופי הטוטליטרי של החברה הסובייטית הסטליניסטית מעבר לאופיו הרצחני והאימפריאלי של המשטר הקומוניסטי הסטליניסטי. בברית המועצות עומד השלטון על עריצות-טירור שלא היה דוגמתה בעולם, ומשטר הנשען על מיליונים של מרגלים ובלשים בכל עיר וכפר, בכל בית ומשפחה; בה אין אדם רשאי להגות כאשר עם לבו; אין

על הקומוניסם והציוניות של השומר הצעיר

בברית המועצות ובדמוקרטיות העממיות אשר חוסלו על ידי הטרום הסטליניסטי מאז סוף שנות העשרים ועד משפטי פראג ב-1952-1953, תוך הבלטת חלקם הרב של היהודים בתוכם. בכך הוא הצביע על אופיו של המשטר הסטליניסטי "האוכל את משרתיו".

התקפתו על סטלין לא נמנע בן-גוריון גם מהגדרות בעלות צליל גזעני. הוא כינה אותו "גרוזיני ערום", וגם הזכיר את שמו המקורי של סטלין, "ג'אגאשווילי הגרוזיני", אשר בהקשר הקודם מחזק את הצליל הגזעני, מפני שהזכיר את האווירה בברית המועצות בזמן "משפטי הרופאים" היהודים, שאותם יום סטלין, שבה הבלטיה העיתונות את שמותיהם היהודיים.¹¹ הוא הגדיר את מדיניות החוץ הסובייטית כבעלת מגמות אימפריאליסטיות מובהקות ואת "שחרור" ארצות מזרח אירופה מעול המשטר הנאצי על ידי הצבא האדום כינה באופן מפורש "כיבוש".¹² הוא תיאר בצבעים עזים את קווי האופי הטוטליטרי של החברה הסובייטית הסטליניסטית מעבר לאופיו הרצחני והאימפריאלי של המשטר הקומוניסטי הסטליניסטי. בברית המועצות עומד השלטון על עריצות-טירור שלא היה דוגמתה בעולם, ומשטר הנשען על מיליונים של מרגלים ובלשים בכל עיר וכפר, בכל בית ומשפחה; בה אין אדם רשאי להגות כאשר עם לבו; אין

המפלגה כולה על חברה ומוסדותיה".¹⁷ מסקנתו מן ההשוואה בין המשטר הבולשוויקי של לנין והשלטון הרודני של סטלין הייתה כי האחרון חיסל את המהפכה של מחוללה – לנין.

מן האמור לעיל אין להבין כי בן-גוריון שלל מכול וכול וללא סייג את כל מעשיהם של השליטים הטוטליטריים במשך ההיסטוריה. לדעתו היו ביניהם "עריצים מחוננים וגם גאונים". לכן סבר כי "אין הכרח לגנות כל מה שנעשה במשטר של דיקטטורה רק מפני שהדבר נעשה על ידי דיקטטור, שהרי זהו מנהגם של הדיקטטורים המגנים כל מה שנעשה על ידי יריביהם הדמוקרטיים". וכאן הוסיף דברים החורגים מעבר לוויכוח עם המשטר הסטליניסטי ומלמדים משהו על תפיסתו את המשטר הדמוקרטי בכלל ואת זה שהוא עמד בראשו במדינת ישראל. לפיכך ראוי שפסקה זו במאמרו המסכם תובא במלואה: "משטר החירות עומד לעומת המשטר הטוטליטרי, אבל אין חירות טוטליטרית, כל חירות היא מוגבלת, וההגבלות הן רבות". פירוש הדבר הוא כי "אין אדם יכול לעשות ככל העולה על רוחו במשטר של חירות", מפני ש"חירותו של כל אדם מוגבלת בחירות הזולת ובטובת הכלל". זאת אומרת, "אין אדם רשאי להגיד כל העולה על דעתו – עליו לבדוק אם דבריו עולים בקנה אחד עם המציאות, עם הקורות, עם העובדות, עם האמת", מפני ש"כל פיסול טוטלי מן ההכרח שיחטא לאמת – ואינו אלא מחזק, ולו גם בלא יודעים, המגמות הטוטליטריות".¹⁸ על כן האוטוסטרדות רחבות הידיים שבנה היטלר והרכבות שיצאו בזמן אצל מוסוליני, כמו התעשייה הכבדה שבנה סטלין, הם מעשים חיוביים של הדיקטטורים, ועל סמך זה הגיע אל המסקנה כי "אין זאת אלא איולת לפסול דברים ומעשים טובים שנעשו בברית המועצות על ידי סטלין ועוזריו רק מפני שהמשטר של סטלין נפסד" (ההדגשה שלי – י.ג.).¹⁹

דברים אלה כתב בן-גוריון כתוספת לסדרת מאמריו שבאה להשיב על הביקורת שהטיחו כלפיו מנהיגי השומר הצעיר, שבה חזרה ונשנתה הטענה כי הוא מתעלם מן ההישגים הגדולים של המשטר הסובייטי. אכן, בן-גוריון לא התעלם מהם, אם כי מוזר שהוא לא ציין את הישגי המשטר הקומוניסטי בתחום ההשכלה שהייתה חשובה מאוד בעיניו, ובעיקר יש להתפלל מאוד על שלא עמד במיוחד על ניצחון הצבא האדום על צבאו הנאצי של היטלר ועל המשתמע מכך לגבי גורלו של העם היהודי באירופה. האם עשה זאת בהיסח הדעת בלהט הכתיבה או שמא בכוונה תחילה שלא להעניק למשטר השנוא עליו את שני ההישגים הבלתי מעורערים שלו: ההשכלה והניצחון על הנאצים? קשה לדעת.

לקראת סיום נחזור אל השאלה אם קיבל בן-גוריון את דעתו של משה בילינסון על מהותו של המשטר הדיקטטורי במהפכה הקומוניסטית. נדמה שהתשובה על שאלה זו תהיה שלילית וחיובת כאחד, וזאת מפני שהמשיך לדבוק בדעה למן 1928 כי המהפכה הקומוניסטית שחוללו לנין וטרזקי ברוסיה נסתלפה ו"נושא הסלף ומבצעו היה – סטאלין". מנגד הוא הדגיש גם כי "גרעין הסלף הראשון נזרע על ידי לנין עצמו", משום ש"אייאפשר לקיים דמוקרטיה במפלגה באין דמוקרטיה במעמד ובעם".²⁰ באופן פרדוקסלי ראוי לציין כי טיעונים מעין אלה השמיעו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם מנהיגי הבונד בפולין, שהיו היריבים הקשים ביותר של תנועת העבודה הציונית שבן-גוריון עמד בראשה.

מעל ל"מדמנת עריצות" זו מרחף "פולחן המנהיג" המלא "חנופה המשפילה את כבוד האמת וכבוד האדם", בכל כלי התקשורת התעמולתיים של המשטר, "לכישרונותיו העל-אנושיים ולגאוניותו האלוהית של המנהיג" בכל תחומי המחשבה. דבר שלא זכה לו שום "שליט ועריץ בימים הקדומים, בימי הביניים ובתקופה החדשה".¹⁴ בתיאור הקטלני של המשטר הסטליניסטי בידי בן-גוריון לא היה חדש יותר ממה שהיה ידוע במערב מאז "משפטי מוסקבה" באמצע שנות השלושים. אולם עד נאומו הידוע של חרושצ'וב הרושם ממשטר זה לא היה חד צדדי בציבור המשכיל בארצות הדמוקרטיות, ולא כל האשמה הוטלה על סטלין. להפך, לזכותו עמד בנינה של חברה מודרנית חדשה על הבסיס הסוציאליסטי השוויוני; הניצחון רווי הדם על הצבא הנאצי, ועוד. החידוש בדבריו של בן-גוריון, שאושרו כאמור כעבור שלוש שנים על ידי חרושצ'וב, היה בגילוי אופיו הזדוני והרצחני של המשטר של איש אחד ששמו סטלין. מבחינה זו הקדים בן-גוריון לא רק את חרושצ'וב, אלא גם היסטוריונים בני ימינו אשר פרסמו בשנים האחרונות ביוגרפיות של סטלין ובהן תיאורים של שיטות הדיכוי שבהן השתמש השלטון הסטליניסטי לשם ביצוע הקולקטיביזציה בשנות השלושים, ומשטר מחנות העבודה – ה"גולאגים" – אשר הפכו, יחד עם "משפטי הראווה" של מנהיגי המפלגה, לסמלים המזוועים הבלתי ניתנים למחיקה של המשטר הסטליניסטי.¹⁵

האם פשעיו של סטלין לפי בן-גוריון העידו גם על תפיסת עולמו ואישיותו של לנין, שהיה נערץ עליו שלוש שנים קודם לכן? או בלשון אחרת, האם כנוסחתו של בילינסון שורש הרע היה לא באישיות זו או אחרת אלא בעצם הרעיון של הדיקטטורה של הפרולטריון או המהפכה הבולשוויקית? התשובה על שאלה זו איננה חד משמעית. מצד אחד הוא עמד על ההבחנה בין מנהיג המהפכה הבולשוויקית, ולדימיר לנין, שהיה נערץ עליו בזמנו, לבין משטר הדיקטטורה של הפרולטריון. לבן-גוריון לא היו אשליות לגבי אופיו של המשטר הבולשוויקי שעיצב לנין בברית המועצות. בזמנו קבע כי "היה ברור וגלוי שברית המועצות פירושה: המפלגה הבולשביסטית". לנין לא ראה צורך "להתחפש באצטלא של 'דמוקרטיה עממית' [...] ולא חשש לקרוא לילד בשמו: דיקטטורה" (ההדגשות שלי – י.ג.), ואילו המושג "דיקטטורה של הפרולטריון" של לנין נטל, לדברי בן-גוריון, מפסק אחד בכתבי מרקס, לא בא אלא לתפארת המליצה המהפכנית ותו לא. למעשה, לדבריו ניתן "כל השלטון, ושלטון יחיד ומוחלט, למפלגה הבולשביקית".¹⁶ אלא שבן-גוריון לא הסתפק בקביעה נחוצת זו על אופיו של המשטר הלניניסטי.

הוא קבע בנימה לא פחות פסקנית כי לעומת הדיקטטורה של המפלגה במדינה הסובייטית "נתרכזה כל הדמוקרטיה והחירות בתוך תחומי המפלגה הבולשביסטית". במפלגה אשר מנתה כחצי מיליון חברים נתקיימה לפי דבריו חירות פוליטית גמורה. הדיונים היו חופשיים, החברים היו רשאים לחלוק על דעתו של המנהיג, ההצבעות היו גלויות והעניינים הוכרעו ברוב דעות. לנין לא נקט גישה נקמנית כלפי אלה אשר חלקו על דעתו ולא השתמש בעוצמת המנגנון כדי לכפות על חבריו את דעתו, אלא רק בכוח אישיותו הכריזמטית. על כן, סיכם בן-גוריון, "כל עוד לנין היה חי היה ברור שברית המועצות פירושה – המפלגה הבולשביסטית. לא העם, לא הפועלים, לא האיכרים – אבל גם לא איש אחד, ולו רב השפעה כלנין, אלא

בשיחתו הארוכה עם נציגי השומר הצעיר אמר בן-גוריון דברים הנוגעים בעקיפין לנושא מאמרנו. הוא הדגיש כי אכן הבחון שלו בכל הקשור לתכנית איחודה של תנועת הפועלים "היא תגבורת כוחה המוסרי הפנימי". וזאת, מיהר להסביר את עצמו, "לא מפני שהכוח המוסרי הוא בשבילי העיקר: "אני שולל כל תפיסה 'רוחניסטית'". לעומת זאת, הדגיש, "העיקר בעיני הוא הכוח המשקי, הפוליטי, החברתי של ציבור הפועלים, ו'משום כך אני מחייב בניין משק, הסתדרות, מדינה. משום כך אני מחשיב כל כך כלים ומכשירים", שהם האמצעים הארגוניים לבנייה של החברה הלאומית החדשה. אולם, הוסיף מיד, "ציבור הפועלים לא יהיה לכוח משקי ומדיני גדול בארץ זו – אם כוחו המוסרי, ליכודו וחברותו הפנימיים לא יהיו איתנים" (ההדגשה שלי – י.ג.)²⁶

15 שנה לאחר שאמר דברים אלה חשב בן-גוריון כי מצא את הנוסחה לבנייה של החברה החדשה, והיא התפיסה "הממלכתית" שבה "הכלים והמכשירים" למשימה זו יהיו של המדינה ולא של תנועת הפועלים, אשר הנחילה לו אכזבה מבחינות רבות. בתפיסה זו היה לדעתי רכיבים של המהפכה הבולשוויקית הלניניסטית. היה בה מנהיג כריזמטי אשר כוחו בשכנוע, והיה ארגון פוליטי – המפלגה המובילה שהתנהלה בה חופש ויכוח, ואשר היוותה את בסיס הכוח למדיניותו הממלכתית של בן-גוריון, אף על פי שלא כל מנהיגי ועסקניה תמכו בה בהתלהבות, והיו רבים שהסתייגו ממנה, כמו למשל בוויכוח בשאלת ביטול הזרמים במערכת החינוך.²⁷ הדמיון כאן היה בתחומים השייכים לבניין החברה והאומה החדשה שאותם ציין בן-גוריון במשטר הסובייטי: פיתוח התרבות, בניין כלכלה על בסיס תעשייה מודרנית, שחרור האישה וארגון הצבא. בנושאים אלה אפשר לגלות נקודות מגע בין המהפכה הלניניסטית לבין זו הבן-גוריונית.

נדמה שכאן טמון אחד ההסברים להתקפתו הקשה של בן-גוריון על השומר הצעיר בפרט ועל מפלגת מפ"ם בכלל. אין ספק כי משפטי פראג העניקו לו את ההזדמנות ה"סדר-פוליטית" לערוך חשבון היסטורי עם הנטיות הפרו-סובייטיות של השומר הצעיר. כמו כן אין לבטל את דאגתו מפני המטען הרעיוני האנטי-ציוני, לדעתו, שמביאים אתם חניכי השומר הצעיר עם גיוסם לצבא. אפשר להניח גם כי בן-גוריון החשדן חשש כי במפ"ם יש המשתעשעים ברעיונות של הפיכה פוליטית. ראוי לזכור כי בשנת 1938 הביע בגילוי לב, בשיחה עם ראשי השומר הצעיר, את תמיכתו באפשרות של מהפכה בכוח. אולם לא מתקבל על הדעת שבן-גוריון, אשר עשרות שנים הכיר את מנהיגי הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד, ושייתף עמם פעולה תוך הערכה למפעלם החלוצי, הניח כי הם יתייצבו בכוח נגד המדינה הציונית.

ההסבר הנוסף לדאגתו הזועפת של בן-גוריון, שאותו אני מבקש להציע כאן, הוא בראייתו את הנוער כאחת האליטות החלוציות שיובילו את "המהפכה הממלכתית" הציונית במדינת ישראל. על כן היה אחוז חרדה מפני השפעת המחנכים הוותיקים של מפ"ם על נוער זה. "כיצד יוכל נוער זה", שאל, "שעדיין שומר על תומו וישרותו, ואינו רגיל ומסוגל לפנקסנות כפולה של מנהיגי הקשישים והמעשיים – כיצד יוכל נוער זה לכבד את התנועה הציונית, הסתדרותה, מוסדותיה ומפעליה".²⁸ הנחה זו מחזוקת על ידי העובדה כי חצי שנה אחרי פרישתו מראשות הממשלה, ב-10 ביוני 1954, הוא יום כינוס

עד כה דובר על יחסו הגלוי ואפילו ההצהרתי של בן-גוריון אל הבולשוויזם. עתה ראוי להשוות אותו בקצרה אל התבטאויותיו ועמדותיו בשאלה זו שלא בגלוי, בתקופה שקדמה לסדרת המאמרים הנדונה כאן.

בשנת 1920 התנהל בברית העולמית של פועלי ציון, שמפלגת אחדות העבודה הארץ-ישראלית הייתה חברה בה, ויכוח נוקב בשאלה אם להצטרף אל האינטרנציונל השלישי, בהנהגת המפלגה הקומוניסטית הסובייטית. באותם דיונים הכריז בן-גוריון: "אני הנני בעד בולשביזם", מפני שהסוציאליזם "אינה שאיפה לעתיד כ"א [כי] מעשה להווה". אולם הוא התנגד למדיניות של האינטרנציונל השלישי אשר שלל את הציונות ולא הכיר בקיומו של מעמד פועלים יהודי.²¹

כעבור 17 שנה, בשנת 1937, קיים בן-גוריון סדרת פגישות עם ראשי השומר הצעיר, מאיר יערי ויעקב חזן, בעניין איחודה של תנועת הפועלים בארץ ישראל. אכן הנגף הרעיונית והפוליטית בדיונים אלה היה היחס כלפי ברית המועצות. על רקע המשפטים במוסקבה, 16 שנה לפני פרסום סדרת המאמרים "על הקומוניזם והציונות של השומר הצעיר", קבע בן-גוריון: "אני מחייב מהפכה – אבל אני מזדהה עם המהפכה הקומוניסטית ואיני משלים עם משטר העריצות שסטאלין עומד בראשו. [...] אני רואה בסטאלין מין עבדול חמיד קומוניסטי המעורר בי בחילה" (ההדגשה שלי – י.ג.)²².

כך, בעוד ההיסטוריונים והביוגרפים היו תלויים בפתיחת הארכיונים הממלכתיים ברוסיה, הקדים אותם בן-גוריון בהערכת אישיותו של סטלין כבר בשנת 1937. יתרה מזאת, באותה שנה, אחרי הוצאתם להורג של קבוצת המפקדים בצבא האדום ובראשם הגנרל טוכצ'בסקי, כתב בן-גוריון ביומנו: "סטאלין לא יכול היה להגיש מתנה יותר חשובה להיטלר ומוסוליני ממשפט זה". הדברים נרשמו ב-21 ביוני 1937. כעבור ארבע שנים, כמעט באותו יום, פרצו דיוויזיות השריון הגרמניות לכיוון מוסקבה כאשר צבא סובייטי בן שלושה מיליון חיילים מתמוטט למולם.²³ באותו זמן עצמו, בחודשים ינואר-פברואר 1937, פרסם העיתון דבר עשר כתבות ומאמרים על משפטי מוסקבה. ב-11 בפברואר 1937 יצא בכותרת ראשית: "מחאת פועלי ארץ ישראל נגד משפטי הדמים במוסקבה".

בכל זאת המשיך בן-גוריון לדבוק במהפכה כמעשה פוליטי מחויב המציאות החברתית. לכן הסביר לבני יחסו מן השומר הצעיר כי "אני אחד מאלה המאמינים בצורך במהפכה ומהפכה בכוח, ופועלי ארץ-ישראל צריכים לדעתי להצטייד לא רק באגודות מקצועיות, משקים חקלאיים [...] אלא גם במכשירי צבא וכלי מלחמה, למען יוכלו בבוא יום-הדין לתפוס את השלטון המלא ולהחזיקו בכוח".²⁴ אלא שהפעם לא דיבר בן-גוריון כמו ב-1928 על אהבתו הנאמנה ל"מהפכה הגדולה ברוסיה", אלא רק על הצורך במהפכה שתחולל תנועת הפועלים בארץ ישראל. עם זאת, על אף הביקורת על המשטר הבולשוויקי הסטליניסטי, הדגיש בן-גוריון כי הוא "מחייב מאוד-מאוד את המפעל הקונוסטרקטיבי ברוסיה. את פעולתה התרבותית המשחררת, את יחסה לשאלה הלאומית, את שחרור האישה ואחרון אחרון – את הצבא האדום".²⁵ אלה הדברים אשר לא הזכיר לחיוב במשא הקטרוג שלו נגד הקומוניזם בשנת 1953.

הוצ' מפא"י, 1953, עמ' 5.

11. שם, עמ' 34.
12. שם, עמ' 71.
13. שם, עמ' 102.
14. שם, עמ' 101.
15. Robert Service, *Stalin: A Biography*, London 2004; S. Sebag Montifiore, *Stalin at the Court of the Red Tsar*, London 2003.
16. ס. ש. יריב, **על הקומוניסטים**, עמ' 33.
17. שם, עמ' 34.
18. שם, עמ' 16.
19. שם, עמ' 115.
20. שם, עמ' 128.
21. בנושא זה ראו יוסף גורני, **אחדות העבודה 1930-1919**, תל-אביב, 1973, עמ' 122-126.
22. ד. בן-גוריון, **זכרונות**, שם, תל-אביב, עם עובד, 1974, עמ' 117.
23. ד. בן-גוריון, **זכרונות**, כרך רביעי, עמ' 235.
24. שם, עמ' 117. רעיון דומה הציע חיים ארלוזורוב במכתבו אל חיים וייצמן בשנת 1932. ראו "שלטון המיעוט היהודי, מכתב אל חיים וייצמן", בתוך: חיים ארלוזורוב, **עם, חברה ומדינה**, תל-אביב, 1984, עמ' 160-172.
25. ד. בן-גוריון, **זכרונות**, כרך רביעי, שם, עמ' 118.
26. שם, עמ' 120-121.
27. ראו אצל צבי צמרת, **עלי גשר צר: עיצוב מערכת החינוך בימי העלייה הגדולה**, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1997. בעניין התקוות שתלה בן-גוריון בנוער ראו מאמרו של אלי צור, "סבא של יריב" ואובי הסינטזה", בתוך: אמנון מגן (עורך), **בן-גוריון והקיבוץ**, רמת אפעל, יד טבנקין, 1995, עמ' 30-47.
28. **על הקומוניסטים והציונות**, שם, עמ' 51. בעניין התקוות שתלה בן-גוריון בנוער ראו מאמרו של אלי צור, שם.
29. ראו בעניין זה על בדידותו של בן-גוריון את מאמרו של זכי שלום, "התערבות בן-גוריון במהלכי ששת הימים", **כיוונים חדשים**, 15, ינואר 2007 עמ' 202.

נוער רב משתתפים בתל-אביב, ובו קרא להתנדב למשימות החלוציות שלהן זקוקה החברה. "כינוס שייך מוניס", הנקרא כך על שם המקום שבו נערך, היה ניסיון עצוב, ואפילו טרגי, בשביל האיש אשר לא הבין כי הדור שבגר עם המדינה שונה מן הדור אשר הקים אותה. אולם ניסיון זה הוכיח כי בן-גוריון הפובליציסט הוא עדיין מנהיג יוזם המנסה לכוון את החברה אל יעדיה הלאומיים על פי תפיסתו והבנתו. אכן, כעבור שש שנים, כאשר פרצה "פרשת לבון" הידועה, העמיד בן-גוריון בדרך "הדמוקרטיה הלניניסטית" את מפלגתו בפני הדיקטט הסמכותי והמוסרי של המנהיג אשר הוליוו בסופו של דבר אל טרגדיית הפרישה ממפלגתו והבדידות בשדה בוקר.²⁹

הערות

1. **דבר**, 23.1, 30.1, 6.2, 13.2, 27.2, 6.3, 13.3, 5.4; הסדרה התפרסמה בחוברת מטעם מפלגת פועלי א"י (מפא"י) בשנת 1953 וכללה 128 עמ'.
2. מיכאל בר זוהר, **בן-גוריון, תל-אביב, עם עובד**, 1977, כרך ב, עמ' 932-929.
3. יוסף גורני, "בין לידיצה למיידנק", **קשר** 34, (אביב 2006), עמ' 22.
4. ד. בן-גוריון (דברים מתוך נאום), "הדם השפוך יחול על אלה שיש בידם להציל ולא יצילו", **דבר**, 8.12.1942.
5. ס. ש. יריב, **על הקומוניסטים והציונות של השומר הצעיר**, תל-אביב, הוצאת מפלגת פועלי ארץ-ישראל, 1953, עמ' 119.
6. שם, עמ' 126.
7. דוד בן-גוריון, **זכרונות**, כרך א, תל-אביב, עם עובד, 1971, עמ' 254 (מוסקבה 27.10.1923).
8. ד. בן-גוריון, **דבר**, 18.4.1928.
9. משה בילינסון, "לשם 'בהירות העמדה'", **דבר**, 25.4.1928.
10. ס. ש. יריב, **על הקומוניסטים והציונות של השומר הצעיר** (חוברת), תל-אביב,